

ГАРАДЗЕНСКИ СОЦЫУМ 2013

**Гісторыя і памяць.
XV – XX стст.**

**Матэрыялы міжнароднай навуковай канфэрэнцыі
(Гародня, 9-10 лістапада 2013 г.)**

ГАРОДНЯ 2014

УДК 947.6
ББК 63.3(4Бел)

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА
прысвячаецца той Гародні, якой
мы ганарымся.
Дзякуем усім, хто з намі.

**Каардынатар кніжнай серыі
“ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА”:**

Павал Мажэйка

Ідэя серыі: Эдвард Дмухоўскі

Гарадзенскі соцыум 2013. Гісторыя і памяць. XV-XX стст. / Пад рэд. А.К.Краўцэвіча і А.Ф.Смаленчука.

РЭЦЭНЗЕНТ:

Доктар гістарычных навук З.В.Шыбека, кандыдат гістарычных навук Сяргей Токць

Матэрыялы зборніка **Гарадзенскі соцыум** прысвечаныя пераважна палітычнай і сацыяльнай гісторыі Гародні ды іншых гарадоў Беларусі. Галоўным героем зборніка з’яўляецца **гараджанін** як суб’ект лакальнай гісторыі, а таксама гісторыка-культурнае асяроддзе, у якім праходзіла яго жыццё.

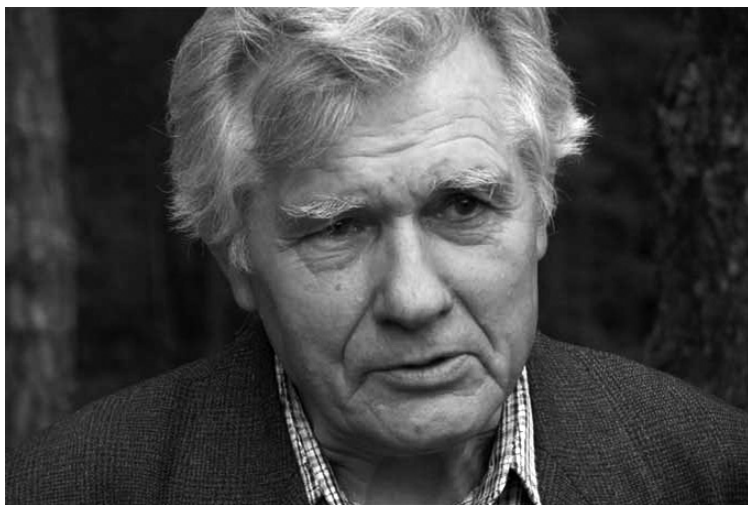
Кніга адрасаваная ўсім, каго цікавіць гісторыя Беларусі.

Графічная апрацоўка і вёрстка: Іван Паўлёнак

Вокладка: Іра Саранчукова

ISBN

Copyright © Гарадзенская бібліятэка, 2014

***Памяці беларускага гісторыка і археолага
Міхася Чарняўскага (1938-2013)
прысвячаецца***

ЗМЕСТ

Прадмова	7
<i>Краўцэвіч Аляксандр, доктар гіст. навук (Гародня)</i> Раннесярэднявечныя гарадзенцы (XI – XIII ст.)	9
<i>Альбіна Семянчук, канд. гіст. навук (Гародня)</i> Святы Казімір (1458-1484) – нябесны абаронца Гародні.....	16
<i>Ганна Паўлоўская, канд. гіст. навук (Варшава)</i> Памяць храніста (на прыкладзе гарадзенскіх кляштарных хронік другой паловы XVII - XVIII ст.).....	35
<i>Аляксей Шаланда, канд. гіст. навук (Менск)</i> Геральдыка гарадзенскіх мяшчанаў у XVI–XVII стст.: спроба класіфікацыі.....	54
<i>Віктар Якубаў, канд. гіст. навук (Полацак)</i> Удзел мяшчан і жыхароў Гарадзенскага павета ва ўзброенных канфліктах пачатку XVII ст.	64
<i>Алег Дзярновіч, канд. гіст. навук (Менск)</i> Трыбунальскія сталіцы Вялікага Княства Літоўскага: проблемы лакалізацыі месцаў пасяджэння	76
<i>Віталь Галубовіч, канд. гіст. навук (Гародня)</i> Збіццё як элемент крымінальнай штодзённасці (паводле спраў гарадзенскіх судовых установаў 1539-1565 гг.).....	91
<i>Вольга Іванова, канд. гіст. навук (Менск)</i> У пошуках Асобы: агляд дакументаў асабістага паходжання ў гарадзенскіх сховішчах.....	102
<i>Аляксандр Радзюк, канд. гіст. навук (Гародня)</i> Гарадзенскі супраціў 1861 г.	110
<i>Вячаслаў Швед, доктар гіст. навук (Гародня)</i> Чыноўнікі – сябры Гарадзенскай ваяводскай арганізацыі 1861 – 1864 гг.....	140
<i>Тацяна Казак (Гародня) Андрэй Вашкевіч (Гародня)</i> Паўстанне 1863 г. у навуковай спадчыне Юзафа Ядкоўскага	153
<i>Ксенія Церашкова (Менск)</i> Праблемы трансфармацыі сацыяльнага і прававога статусу мяшчан Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.	158
<i>Аэлита Амбрулевічюте, PhD (Вільнюс)</i> Соціальная характеристика чая или превращение чая из предмета роскоши в повседневный товар.....	166

Татьяна Воронич, канд. ист. наук (Минск) Чиновники и благотворительность. (Из истории Гродненского благотворительного общества второй половины XIX – начала XX в.).....	176
Андрэй Вашкевіч (Гародня) Пётр Шумаў (1872-1936) і гарадзенскія рэвалюцыянеры пачатку XX ст.	186
Федор Игнатович, канд. мед. наук (Гродно) Военный врач Сергей Галюн и Гродненский революционный кружок (1887-1894).....	193
Алесь Смалянчук, доктар гіст. навук (Варшава) Гарадзенскія краёўцы пачатку XX ст.	205
Ігар Пушкін, Аляксандр Агееў (Магілёў) Стварэнне і дзейнасць Магілёўскага Беларускага Камітэта	212
Томаш Блашчак, Phd (Коўна) Гродзеншчына ў тэрытарыяльных планах Літоўскай дзяржавы 1918-1920.....	230
Андрэй Чарнякевіч, канд. гіст. навук (Гародня) Культ Юзафа Пілсудскага ў міжваеннай Гародні	238
Jan Jerzy Milewski, Phd (Białystok) Białystok i Grodno w okresie międzywojennym – podobieństwa i różnice	248
Zbigniew Jędrychowski, Phd (Wrocław) Awantura w Grodnie	254
Ларыса Міхайлік, Phd (Гародня) Гародня ў 1939 г.: напярэдадні вайны.....	268
Анатоль Трафімчык, канд. гіст. навук (Менск) Станаўленне савецкай сістэмы школьнай асветы ў заходніх абласцях БССР і яе асаблівасці на Гарадзеншчыне (1939–1941)	293
Анатоль Вялікі, канд. гіст. навук (Менск) “Зыход” або перасяленне польскага насельніцтва з Гародні ў Польшчу ў 1944 – 1946 гг.	304
Таццяна Касатая (Гародня) Ахова помнікаў гісторыі і культуры ў Гародні (1950-я – 1960-я гг.): страта культурнай спадчыны.....	312
Вольга Растоўская (Віцебск) Гарадскія могілкі: сацыяльна-гістарычнае даследаванне (на прыкладзе Віцебска)	320

Трыбунальскія сталіцы Вялікага Княства Літоўскага: праблемы лакалізацыі месцаў пасяджэння

ГАЛОЎНЫ ТРЫБУНАЛ ВКЛ

Галоўны Трыбунал Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) узнік у выніку працэсаў глыбокай трансфармацыі дзяржавы, ініцыяваных цэнтральнай уладай і падтрыманых значнай часткай шляхты. Вялікія князі літоўскія ў XVI ст. усё яшчэ дэкларавалі, што яны “старыны не рухаюць, а навіны не ўводзяць”. Між тым гэтае прагалошванне прынцыпаў кансерватызму нібы афармляла сабой лозунг маштабных рэформ у краіне, якія закранулі як гаспадарча-фінансавую, так і прававую сферы жыцця¹. Дастаткова прыгадаць Валочную памеру, якая распачалася ў 1557 г., і адміністрацыйна-судовую рэформу 1564–1566 гадоў, калі паўсталі ўжо надалей знаёмыя нам па гісторыі ВКЛ ваяводства і паветы ды была сфармаваная ва ўсёй дзяржаве па-свойму дасціпная сістэма земскіх і гродскіх судаў. Галоўны Літоўскі Трыбунал вянчаў гэтую сістэму і быў найвышэйшым апеляцыйным судом у краіне, гэта значыць той судовай інстанцыі, да якой апелявалі, куды звярталіся пазывальнікі, не дасягнуўшы сваіх мэтаў у судах ніжэйшай інстанцыі (земскіх), ці быўшыя нязгодныя з выракамі судаў.

Трэба адзначыць, што ў Рэчы Паспалітай першым быў створаны Каронны Трыбунал паводле ардынацыі ад 3 сакавіка 1578 г. Але па-за кампэтэнцыяй гэтай інстанцыі заставалася Вялікае Княства Літоўскае. Яго прадстаўнікі засведчылі, што яшчэ ў тым годзе збіраўца на асобным з’ездзе ў Наваградку, дзе будучы абмяркоўваць рэформы ўласнага права і найвышэйшага суда².

Трыбунал ВКЛ быў створаны паводле прынятай 1 сакавіка 1581 г. на варшаўскім Сойме ўхвалы “Трыбунал абывацелям Вялікага Княства Літоўскага”, якая стала своеасаблівай канстытуцыйнай гэтай судовай інстанцыі. Упершыню тэкст “Трыбуналу абывацелям Вялікага Княства Літоўскага” быў апублікаваны ў 1586 г. у Вільні ў знакамітай друкарні Мамонічаў на беларускай мове (Іл. 1). У XVII ст. яе выдавалі ўжо на польскай мове. Звычайна ўхвалу трыбунальскай кан-

стытуцыі друкавалі разам са Статутам 1588 г., і да нашых дзён гэтыя дзве кнігі дайшлі вельмі часта пераплеценымі пад адной вокладкай. Ва ўхвале былі прапісаныя парадак абрання шляхтай на сваіх павятовых соймаках суддзяў і рэгламент функцыянавання Трыбуналу. Абранымі на суддзяў маглі быць толькі ўраджэнцы ВКЛ, шляхціцы, што мелі ўласныя маёнткі, дасведчаныя ў праве і мясцовых звычаях. Яшчэ працягвалася Інфлянцкая вайна, і манарх вызначыў пачатак абрання суддзяў на наступны год – на 2 лютага 1582 г.

Іл. 1. Тытульны аркуш Трыбунала ВКЛ.

Інстытуцыя, якая праіснавала больш за два стагоддзі, на працягу сваёй багатай гісторыі спазнала сур'ёзныя змены ў арганізацыі працы. Але ў канцы XVI–XVIII стст. камплектаванне складу Трыбуналу выглядала наступным чынам – ад кожнага павету (ці ваяводства, калі яно складалася з аднаго павету, як Полацкае і Мсціслаўскае ваяводства) шляхта на сваіх сейміках абірала па два рэпрэзентанта ў Трыбунал паўнамоцтвамі на 1 год. Цалкам жа Вялікае Княства пасля Люблінскай уніі складалася з 22 базавых адміністрацыйных адзінак. Ад 1588 г. Жамойць стала прысылаць ужо трох дэпутатаў – усё ж гэта быў даволі вялікі рэгіён. Сесіі Трыбуналу праходзілі пад старшынствам выбранага дэпутатамі маршалка, пастановы прымаліся большасцю галасоў на аснове Статутаў Вялікага Княства Літоўскага і соймавых канстытуцый.

Галоўнай сядзібай Трыбуналу была Вільня. Але ад самага пачатку дзейнасць гэтай судовай інстанцыі была арганізаваная так,

каб наблізіць яе да рэгіёнаў дзяржавы. Адразу сесіі Трыбуналу, вядомыя яшчэ як кадэнцыі, праводзіліся, апроч Вільні, таксама ў Троках, Наваградку і Менску. Усё ж колькасць спраў была такой велізарнай, што было б вельмі саманадзейна прымушаць усіх пазывальнікаў прыязджаць у сталіцу. У Кароне таксама існавала дзве кадэнцыі Трыбуналу – Вялікапольская і Малапольская з сядзібамі ў Пётркуве і Любліне адпаведна. Пры тым, што вялікапаляне не маглі судзіцца ў Любліне, а малапаляне – у Пётркуве³. Адметнасцю Вялікапольскіх кадэнцый было тое, што яны адбываліся ў будынку Люблінскай ратушы (Іл. 2). Паслядоўнасць жа месцаў нарадаў Трыбуналу ВКЛ адпавядала іерархіі ваяводстваў, усталяванай на ўнііным Сойме 1569 г.

Іл. 2. Люблін. Будынак Кароннага Трыбуналу (Фота Марціна Бялка)

Тэрмін штогадовай інагурацыі Трыбуналу ВКЛ быў вызначаны заканадаўча і прыпадаў на панядзелак праз два тыдні пасля Вялікдня. Свята гэтае было рухомым, і кадэнцыі распачыналіся паміж 6 красавіка і 10 траўня⁴. Найперш дэпутаты збіраліся ў сталіцы ВКЛ, дзе на працягу чатырох тыдняў слухаліся справы па ваяводству Віленскаму (паветы Віленскі, Ашмянскі, Лідскі, Вількамірскі, Браслаўскі), а потым на працягу двух тыд-

няў – ваяводства Полацкага. Затым суд пераязджаў у блізкія Трокі, дзе на працягу шасці тыдняў слухаліся справы ваяводства Троцкага (паветы Троцкі, Гарадзенскі, Ковенскі, Упіцкі). Далей наступаў двухтыднёвы перапынак, падчас якога Трыбунал перамяшчаўся ў Наваградак, дзе на працягу дванаццаці тыдняў абмяркоўваліся скаргі з ваяводстваў Наваградскага (паветы Наваградскі, Слоніmsкі, Ваўкавыскі) і Берасцейскага (паветы Берасцейскі і Пінскі) – па шэсць тыдняў на кожнае з ваяводстваў. Пасля Наваградскай сесіі зноў наступаў перапынак, і гэтым разам суд пераязджаў у Менск. Тут ужо без вызначэння дакладнага тэрміну разглядаліся па чарзе справы ваяводстваў Віцебскага (з паватамі Віцебскім і Аршанскім), Мсціслаўскага і на канцы – ваяводства Менскага (з паватамі Менскім, Мазырскім і Рэчыцкім). Так выглядаў графік працы Трыбуналу ў першыя гады свайго існавання. Быў гэты графік даволі нязручным, бо прадугледжваў частыя і доўгія падарожжы.

У 1588 г. адбылася пэўная рацыяналізацыя парадку пасяджэнняў, і цяпер кадэнцыі па-за Вільняй сталі адбывацца папераменна, праз год – у Наваградку і Менску. Гэты размераны рытм працы, які перарываўся толькі экстраардынарнымі падзеямі і войнамі, пратрываў да сярэдзіны XVIII ст., калі Сойм каранацыйны 1764 г. ў “Канстытуцыі ВКЛ” увёў новы парадак працы. Віленская кадэнцыя распачыналася цяпер у першы панядзелак пасля свята Св. Станіслава (8 траўня), а “Руская кадэнцыя” (папераменна праз год – у Наваградку ці Менску) пачынала працу ў наступным годзе ў найбліжэйшы панядзелак па свяце Трох Каралёў (6 студзеня)⁵. Змены тычыліся і іншых пытанняў рэгламенту працы Трыбунала ВКЛ. Цяпер Жамойць магла дасылаць ужо не трох, а чатырох дэпутатаў, а пісарамі трыбунальскімі мусілі быць ужо не пісары земскія адпаведных паватаў, дзе адбываліся кадэнцыі, але “*Deputaci per turnum Woiewodztw y Powiatow, kazdego roku na kazdey kadencyi, zaczynaiac one od Woiewodztwa Wileńskiego, Pisarzow Trybunalskich Urząd sprawować powinny, wykonawszy zwykły Pisarzom iurament, a po zakońcuoney kadencyi akta Trybunalskie zintroligowane, y porządnie zregistrowane Pisarzowi Ziemijskiemu mieysca sądzącego się Trybunału oddawać maia*”. Магчыма, менавіта тады Наваградскія і Менскія сесіі, на якіх разглядаліся справы “Літоўскай Русі”, атрымалі назву “Рускіх кадэнцый”. Трэба адзначыць, што ў XVIII ст. палітычнае значэнне Галоўнага Трыбуналу ВКЛ узрасло, і кароль Аўгуст III імкнуўся ўплываць на выбары ды размеркаванне пасадаў у Трыбунале⁶.

Чарговыя змены ў расклад пасяджэнняў былі ўнесеныя на Каранавышнім Сойме 1773–1775 гг.⁷ Ад 1775 г., апроч Вільні, замест Наваградку і Менску было прызначана толькі адно месца трыбунальскіх сесій – Гародня. Аргументацыя гэтых змен была прыведзена наступная: “*upatruiąc ztąd iedyny, y nayskuteczniejszy sposob, aby toż miasto, iako Seymowe, w potrzebne aedificia rozkrzewiło się, y do lokacyi w nim ziazdow Seymowych stało się wygodnym*”⁸. Інагурацыя кожнага новага складу Трыбуналу мела адбывацца 1 траўня ў Гародні, якая паступова набывала некаторыя функцыі сталіцы Вялікага Княства Літоўскага і аднаго, поруч з Варшавай, з соймавых месцаў Рэчы Паспалітай. Далей, да 30 верасня, таксама ў Гародні на працягу 5 месяцаў адбываліся пасэджанні “Рускай кадэнцыі”. А 15 лістапада распачынала працу Віленская кадэнцыя, якая засядала таксама 5 месяцаў – да 15 красавіка наступнага году. У Вільні меліся разглядацца справы з “*reparytocyi Litewskiej*”: ваяводства Віленскага (з паватамі Ашмянскім, Вількамірскім, Браслаўскім), ваяводства Троцкага (з паватамі Ковенскім, Упіцкім), Княства Жамойцкага, ваяводства Смаленскага (з паватам Старадубскім), ваяводства Полацкага (Аршанскі пават). Справы рэшты ваяводстваў слухаліся на “Рускай кадэнцыі”, якая цяпер была перанесена ў Гародню. Гэта былі паваты Лідскі (ваяводства Віленскае) і Гарадзенскі (ваяводства Троцкае), ваяводства Наваградскае (з паватамі Слоніўскім і Ваўкавыскім), ваяводства Берасцейска-Літоўскае (з паватам Пінскім), ваяводства Менскае (з паватамі Мазырскім і Рэчыцкім). У апошнія гады існавання Рэчы Паспалітай сесіі Трыбунала, лімітаваныя (абмежаваныя ў часе) з-за інтэрвенцыі расійскіх войскаў, адбываліся ў Вільні альбо зрываліся, як гэта здарылася ў 1793 – 1794 гг.

Але ж дзе адбываліся пасяджэнні гэтага найважнейшага судовага органа краіны? Куды на працэсы з’язджалася мясцовая шляхта, імкнучыся адстаяць свае маёмасныя і саслоўныя правы?

ВІЛЬНЯ

Найбольш зразумелая тут сітуацыя з галоўнай сядзібай Трыбуналу ў Вільні. Пэўна можна сцвярджаць, што Віленская кадэнцыя да сярэдзіны XVII ст. адбывалася на тэрыторыі Дольнага замку, пакуль ён не быў разбураны ў 1655 г. расійскімі войскамі. Але вядома, што яшчэ ў 1622 г. Трыбунал ВКЛ уехаў у будынак, адмыслова збудаваны для гэтай судовай інстанцыі, а таксама для віленскіх па-

вятовых судаў⁹. Судовы палац знаходзіўся зусім побач з замкавай брамай (Іл. 3–6). Менавіта да гэтай брамы з поўдня ішла вуліца Замкавая (літ. Pilies).

Пасля вызвалення Вільні з-пад маскоўскай акупацыі з-за знішчэння замкаў пасяджэнні Трыбуналу адбываліся ў розных прыватных гмах. Іх размяшчэнне, а таксама імёны ўласнікаў вядомы нам сёння не цалкам. Хоць па 1676 г. мы маем указанне, што Трыбунал сабраўся ў камяніцы падканцлера Міхала Казіміра Радзівіла, а ў 1688 г. – у палацы канцлера Марц’яна Аляксандра Агінскага, хоць сама трыбунальская канцылярыя там не месцілася.

Усё гучней раздаваліся галасы шляхты, якая лічыла, што “па прыватных камяніцах Трыбунал туляцца не мусіць”. У 1676 г. сойм нават выдаткаваў 6 тысячаў злотых на паправу трыбунальскага будынку. Ведаем таксама, што з-за фінансавых спрэчак і палітычных інтрыг вялікі літоўскі падскарбі Бенядзікт Павал Сапега ў той момант авансаваных грошай так і не выдаў¹⁰. Тым не менш, напрыканцы XVII ст. Галоўны Трыбунал ВКЛ канчаткова вярнуўся ў Дольны замак.

Відавочна, што за час дзейнасці Галоўнага Трыбуналу ВКЛ колькасць архіўных спраў разраслася і, верагодна ў другой палове XVIII ст. было прынятае рашэнне за Судовым палацам замацаваць функцыі ўласна Трыбунальскага палацу. А для Віленскіх замкавага і земскага судаў на тэрыторыі Ніжняга замка было запланавана ўзвесці асобны будынак. Пра гэта сведчыць праектны краслюнак будынка замкавага і земскага судаў, выкананы архітэктарам Лаўрынам Гуцэвічам у 1786 г.¹¹

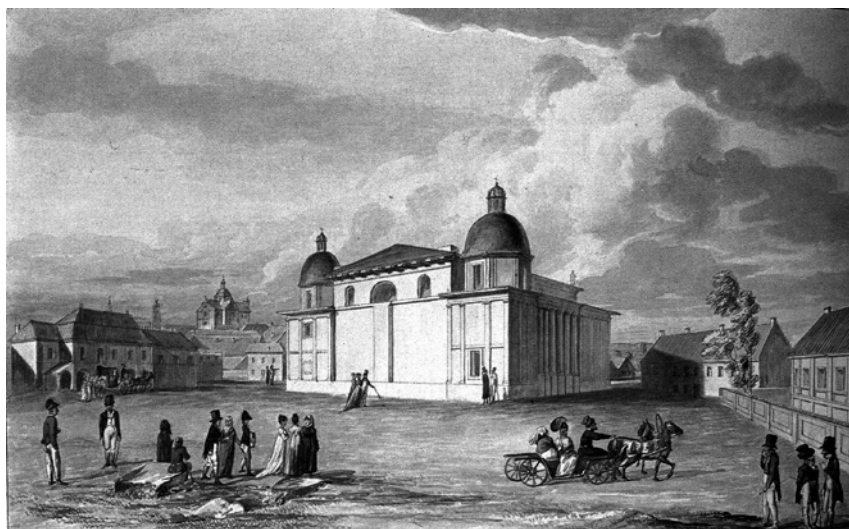
Як з палітычнай карты Еўропы ў канцы XVIII ст. знікла Рэч Паспалітая, так і будынак Галоўнага трыбуналу ВКЛ мусіў знікнуць з аблічча Вільні. У 1836-1837 гг. яго разабралі расійскія ўлады з мэтай пабудовы на месцы Дольнага замку новай фартэцыі.

МЕНСК

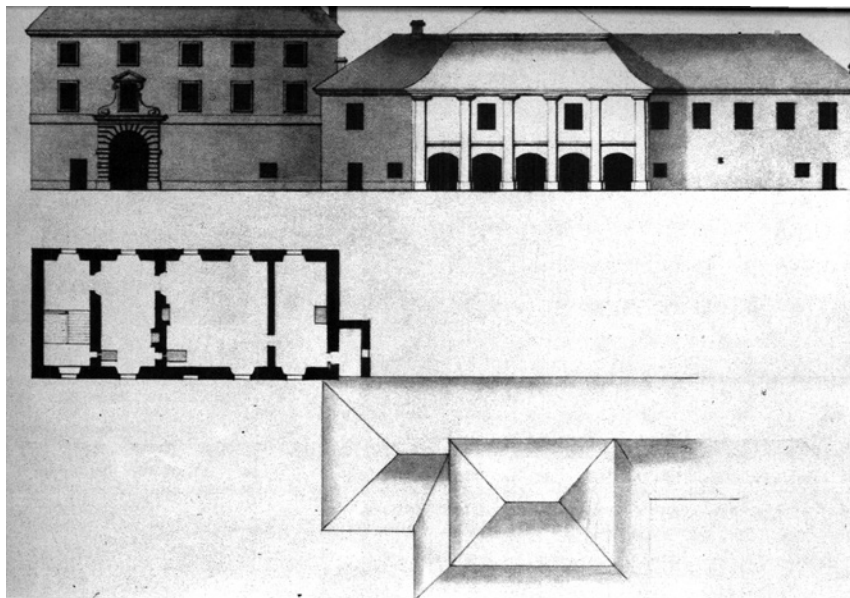
Па Менску, у адрозненні ад Вільні, сітуацыя з месцамі правядзення сесій Трыбуналу ВКЛ менш пэўная. У пратаколах пасяджэнняў Менскай кадэнцыі мы можам сустрэць толькі ўказанне на тое, што “перад нами, судыямі головнымі, на Трибуналь у Великомъ Князстве Литовскомъ з воеводствомъ и поветовъ на рокъ теперешний 1585 обраными, отправаючи намъ на замъку Менъскомъ на часъ, в Трибунале описанный...”¹² Гэтая згадка Менскага замку зусім не выпадковая, бо пасяджэнні Трыбуналу,

Іл. 3. Літаграфія Юзафа Азямблоўскага. Замкавая брама (злева) і палац Галоўнага трыбуналу ВКЛ (справа) (Выгляд замкавага гыздзінца з боку катэдры), 1835 (Літоўскі Мастацкі Музей, інв. G-2231).

Іл. 4. Юзаф Пешка. Катэдра ў Вільні. 1808. Выгляд з боку гары Гедыміна (злева знаходзіцца Трыбунальскі палац).

Іл. 5. Караль Шыльдгаўз. Брама замка і палац Галоўнага Трыбуналу ВКЛ. Краслюнак, 1820 (Зборы Расійскага Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва ў Санкт-Пецярбурзе).

Іл. 6. Марцэлі Янушевіч. Выгляд на віленскія замкі з поўдня. Гравюра 1840 г. (стан – да сярэдзіны 1830-х). Трыбунальскі (Судовы) палац у цэнтры, лявей замкавай брамы. (Літоўскі Мастацкі Музей, інв. Т-393).

як адной з найвышэйшых дзяржаўных інстытуцый, адбываліся на гаспадарскіх (вялікакняскіх) дварах і замках.

Але што можам мы больш канкрэтнага сказаць пра месца трыбунальскіх кадэнцый у Менску? Магчыма, падказку нам могуць даць выявы Менску пачатку XX ст., у тым ліку і малюнку аднаго з найслыннейшых беларускіх мастакоў таго часу Язэпа Драздовіча.

У 1919 г. Драздовіч пасяліўся ў Менску і стаў настаўнікам малявання ў Беларускай вышэйшай жаночай школе, адначасна працуючы ілюстратарам у літаратурных выдавецтвах і мастаком-дэкаратарам у Таварыстве беларускага мастацтва. У сталіцы Драздовіч наведвае курсы беларускай мовы, гісторыі. Напэўна, і гэта акалічнасць стала штуршком для больш глыбокага спазнання айчыннай мінуўшчыны. Менскі перыяд творчасці мастака пазначаны графічнай серыяй гістарычных помнікаў горада, у тым ліку, выгляд Высокага рынку з Траецкай гары і нізка аркушаў з выявамі Менскага замчышча¹³. Драздовіч даволі багата разоў замалёўваў Менскае замчышча. Гэта жывыя дакументы часу, што данеслі да нас аблічча старога гораду.

Сярод малюнкаў Менска для нашай тэмы вельмі важны адзін, названы самім Драздовічам як “Дом былога судзілішча Менскага замка” (Іл. 7). У цэнтры малюнка, выкананага ў рамантычнай традыцыі, знаходзіцца мураваны будынак, у якім яўна прачытваюцца стылістычныя рысы позняга барока.

Калі мы праявім мінімальную ўпартасць, то зможам яшчэ знайсці выявы гэтай камяніцы. Фотаздымкі будынку суда на Менскім замку

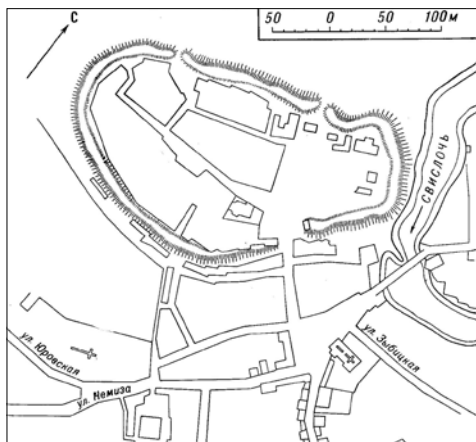

Іл. 7. Язэп Драздовіч. Дом былога судзілішча Менскага замка. 1920. (Папера, туш, пяро. 17,1 x 12,5. НММ РБ).

пачатку XX ст. захоўваюцца ў Нацыянальным музеі ў Варшаве ў асабістым зборы Рышарда Віске (Іл. 8). Калі параўнаць дзве ілюстрацыі – рысунак і фотаздымак, то можна пераканацца, што на іх выяўлены адзін і той жа будынак – двухпавярховая камяніца з рызалітам і мансарднай надбудовай, першы паверх будынка аздоблены рустоўкай. На гэтым фота пабудова пазначана як “будынак гродскага суда”.

Іл. 8. Будынак гродскага суда на замчышчы. Фота з пач. XX ст. З асабістага збору Рышарда Віске (Нацыянальны музей у Варшаве).

Іл. 9. Менскі замак на плане 1793 г. (паводле Э.Загарульскага)

Але звернемся зараз да тапаграфіі Менскага замку, каб паспрабаваць адшукаць месцазнаходжанне судовага будынку. Будзем мець на ўвазе, што мы шукаем камяніцу з характэрным выступам – рызалітам, – якая існавала яшчэ ў пачатку XX ст. План Менска 1793 г., складзены ўжо новымі губернскімі ўладамі, дае нам добрую падказку – так выглядаў толькі адзін будынак, размешчаны ў паўночна-ўсходнім рагу замка (Іл. 9).

Вельмі цікава, што калі абраць ракурс з поўначы і плыць уніз па Свіслачы, то мы зможам ідэнтыфікаваць гэты будынак і на іншых фотаздымках, як на фота 1903 г. (Іл. 10). Агулам кажучы, у паўночна-ўсходняй частцы замку знаходзіліся гаспадарскія (вялікакняскія) і ваяводскія пабудовы, у тым ліку рэзідэнцыя Менскага ваяводы і судовы будынак, у якім адбываліся Мен-

скія кадэнцыі Трыбуналу ВКЛ. Гэты ж будынак мы можам пазнаць на гравюры Менска 1772 г. – на пярэднім плане паказаны Менскі замак, які выглядае як бастыённае ўмацаванне, а ў правай частцы яго, якраз у бок Свіслачы, знаходзіцца характэрны будынак з рызалітам (Іл. 11).

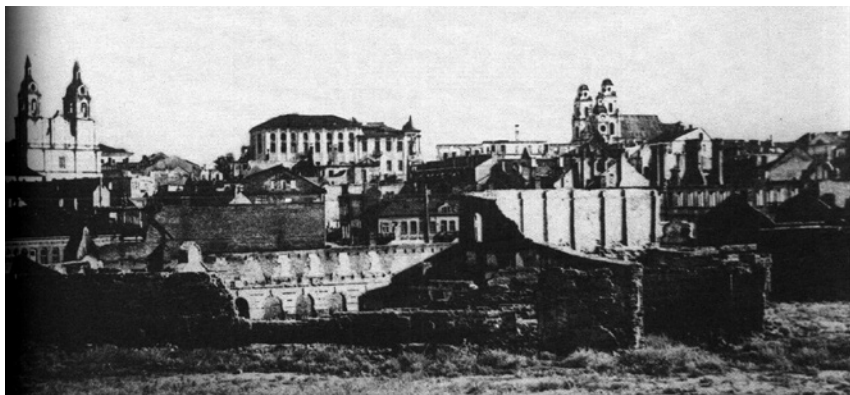

**Іл. 10. Менскае замчышча на здымку 1903 г.
Выгляд з паўночна-ўсходняга боку.**

Падобна, што той выгляд, які Судовы і навакольныя будынкi мелі ў пачатку XX ст., быў сфармаваны ў канцы XVIII ст. Валянцін Голубеў выявіў у Фондзе Скарбовай камісіі інвентар Менскага замку ад 15 красавіка 1779 г., у якім паведамлялася пра ня-

Іл. 11. Менск. Гравюра 1772 г. На пярэднім плане выяўлены Менскі замак ("Neue Charte von Pohlen nach der vorgenommenen Theilung 1772" са збораў Ягелонскай бібліятэкі ў Кракаве; паводле Ядвігі Бзінкоўскай)

Іл. 12. Разбураныя камяніцы на Менскім замчышчы. 1944 г. (паводле Віталія Кірычэнкі)

даўні пажар (дата не ўдакладняецца), які знішчыў тамтэйшую забудову. Ацалелі толькі два старых будынкі “з дзвярыма і завесамі”¹⁴. З інвентару вынікае, што яшчэ да пажару пачалося будаўніцтва новага будынку для архіву гродскага суда Менскага ваяводства, але на момант складання дакумента гэтая будоўля не была яшчэ скончанай. Судовыя ж акты захоўваліся “на двары” паноў Пятухой, які меў “дзве палаты з каморамі”. У любым выпадку, трэба канстатаваць, што ў канцы 1770-х гадоў на Менскім замку адбылася сур’ёзная рэканструкцыя забудовы.

Пэўныя сумненні да нашай версіі адносна лакалізаванага будынку могуць выклікаць указанні на некаторых гістарычных ілюстрацыях, што гэта будынак гродскага суда. Шляхта не надта любіла судзіцца ў гродскіх судах, бо гэтая інстанцыя падлягала юрысдыкцыі ваяводы. Іншыя павятовыя суды – земскія, фармавала сама шляхта. Але па аналогіі мы ведаем, што нават у Вільні для Трыбуналу і павятовых судаў быў узведзены адзін гмах. Менская ж гістарычная традыцыя магла захаваць назву гродскага суда, бо той, паводле Статуту 1588 г., яшчэ дзейнічаў у першай трэці XIX ст.

Але калі быў разбураны судовы будынак на Менскім замку? Мураваныя будынкі на Менскім замчышчы зазналі сур’ёзныя разбурэнні пад час бамбаванняў 1941–1944 г. Прынамсі, на здымках 1944 г. у раёне замчышча мы бачым моцна пашкоджаныя камяніцы (Іл. 12)¹⁵. Вядомы таксама здымкі 1949 г., зробленыя пад час раскопак Васіля Тарасенкі, які праводзіў першае ў пасляваенны час археалагічнае даследаванне Менску¹⁶. Та-

расенка закладаў раскоп як раз ва ўсходняй частцы замчышча і там ужо відаць друз. Сам Тарасенка прыгадваў, што правядзенне раскопак на замчышчы з самага пачатку сутыкнулася са значнымі праблемамі. Уся паверхня археалагічнага помніка была пакрытая абломкамі цэглы і будаўнічага смецця¹⁷. Выглядае так, што ў гэты перыяд – ад лета 1944 і да лета 1949 г., – і былі канчаткова разабраныя наземныя канструкцыі пашкоджанай вайной мураванай забудовы Менскага замку. Асобныя ж участкі землянога валу Замку захоўваліся яшчэ да 1950-х гадоў. Потым яны былі зрытыя пад час пракладкі Паркавай магістралі (сёння – праспект Пераможцаў). Пачынаючы ж ад 1956 г. на замчышчы праводзіліся маштабныя земляныя і будаўнічыя работы, звязаныя з рыццём катлавану для спартовага павільёна “Працоўныя рэзервы” (сучасны Дом фізкультурніка) і нівеліроўцы паверхні ўсяго замчышча. Тады было зрэзана 3–3,5 метраў культурных напластаванняў¹⁸ (пласты зямлі, якія захоўваюць сляды дзейнасці чалавека). Праўдападобна, тады былі выкапаняны і выкінутыя і падмуркі судовага палацу. Сёння на яго месцы – пустэча за Домам фізкультурніка на берагу Свіслачы (раён станцыі метро “Няміга”).

ГАРОДНЯ

Ад 1775 г. Гародня стала трыбунальскай сталіцай. Але трэба адзначыць, што ўжо ў другой палове XVII ст. Гародня стала важным адміністрацыйным асяродкам Рэчы Паспалітай. Ад 1673 г. тут мусіў адбывацца кожны трэці сойм (у рэчаіснасці такіх адбылося 11, паводле ж чарговасці такіх мусіла быць 18–19)¹⁹.

У Вялікім Княстве, як і ў Кароне, дзейнічала яшчэ адна цэнтральная інстытуцыя, што мела ў сваёй назве слова трыбунал. Гэта быў Трыбунал скарбовы, які разглядаў справы ў галіне фінансаў і падаткаў. Ад 1650 г. Гародня была другім пасля Вільні месцам, дзе рэгулярна адбываліся сесіі Трыбуналу скарбовага ВКЛ. Па скарбоваму трыбуналу вядома, што пасяджэнні адбываліся на замку²⁰. У першай палове XVIII ст. Трыбунал скарбовы збіраўся па чарзе ў Гародні і ў Менску.

Гарадзенскі замак (Стары замак) быў месцам нарад таксама рэгіянальнага органа самакіравання – соймакаў Гарадзенскага павету (апроч таксама кляштара бернардынаў) “in Veteri Arce”²¹. І гэта выразна адрознівала сітуацыю ў ВКЛ ад традыцыі ў Кароне, дзе сеймікі рэгулярна збіраліся ў касцёлах²². Пакуль што версія па па-

сяджэнні Галоўнага Трыбуналу ВКЛ у “гарадзенскі” перыяд у Старым замку выглядае лагічнай.

Падсумоўваючы вынікі нашага падарожжа па трыбунальскіх сталіцах Вялікага Княства Літоўскага, можна адзначыць наступныя заканамернасці. Ва ўсіх трыбунальскіх местах – Вільні, Менску, Наваградку (паводле аналогіі), Гародні, – пасяджэнні Галоўнага Трыбуналу ВКЛ адбываліся ў цэнтральных дзяржаўных пабудовах – замках. І гэта адрознівае традыцыю ВКЛ ад трыбунальскай практыкі Кароны, дзе Малапольскія кадэнцыя збіраліся ў люблінскай ратушы. У выпадках значных разбурэнняў замкаў у выніку ваенных падзеяў Трыбунал мог збірацца ў прыватных палацах, але толькі тых саноўнікаў, якія на той момант выконвалі важныя дзяржаўныя функцыі і былі адпаведнымі ўраднікамі. Таксама нам невядомы выпадку пасяджэнняў Галоўнага Трыбуналу ВКЛ у касцёлах і кляштарх (у адрозненні ад рэгіянальных соймаў).

¹ Падрабязней агляд канцэпту “старына” гл.: Дзярновіч А. “Старына” ў Вялікім Княстве Літоўскім: ад непарушнасці традыцый да сацыяльных трансфармацый // Дзярновіч А. Фрэскі гісторыі: артыкулы і эсэ па гісторыі і цывілізацыі Беларусі і Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Мінск: РІВІШ, 2011. С. 78—67.

² Bednaruk, Waldemar. Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578—1794. Lublin: TN KUL, 2008. S. 64. (Źródła i monografie. T. 331).

³ Bednaruk W. Trybunał Koronny... S. 65—66.

⁴ Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582—1696). Spis. / Pod red. Andrzeja Rachuby. Warszawa: DiG, 2007. S. 20.

⁵ Volumina Legum. T. VII. Petersburg: Nakładem i drukiem Jopzafata Ohryzki, 1860. S. 172.

⁶ Мацук А. У. Аўгуст III і Трыбунал ВКЛ // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына. Мн.: Беларуская навука, 2007. С. 354.

⁷ Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697—1794). Spis. / Pod red. Andrzeja Rachuby. Warszawa: DiG, 2004. S. 9.

⁸ Volumina Legum. T. VIII. Petersburg, 1860. S. 390.

⁹ Drėma, Vlasdas. Dinges Vilnius. Vaga, 1991. P. 120—121; Glemža, Liudas. Vilniaus žemutinės pilies ansamblio topografija istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos. Vilnius: Lietuvos pilys, 2006. P. 246, 262–263; Deputaci Trybunału 1582—1696. S. 21.

¹⁰ Volumina Legum. T. V. S. 431.

¹¹ Расійскі Дзяржаўны Гістарычны Архіў (СПб). Ф. 1488, воп. 1, спр. 263; Drėma V. Dinges Vilnius. P. 123.

¹² Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo spendimai (1583—1655) / Parengė V. Raudeliūnas, A. Baliulis. Vilnius: Mintis. Nr. 6, p. 55.

¹³ Аляксей Марачкін, Мікола Купава, Яўген Кулік. “Язэп Драздовіч” // Язэп Драздовіч. Альбом-манаграфія / Укл. Мікола Купава. Мн.: Беллітфонд, 2002. С. 12; Шапановіч,

Наталля. Незахаваная спадчына ў мінскіх краявідах Язэпа Драздовіча // Язэп Драздовіч: “Прыйдзе час...” Смаленск: Зубр, 2008. С. 211.

- ¹⁴ Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Фонд Скарбавай камііі: F. 11, ар. 2, s. 53, р. 1—6; Голубев В. Ф. Новые архивные документы по истории Минского замчища // Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Отчёт по договору между Проектным коммунальным унитарным предприятием УП “Минскпроект” и Государственным научным учреждением “Институт истории НАН Беларуси” (подбор и предоставление информации об археологических исследованиях на территории Минского Замчища и его ближайшего окружения (объект 06.001.27)). С. 44.
- ¹⁵ Кірычэнка, Віталь. Мінск. Гісторыя пасляваеннага аднаўлення. 1944—1952 гг. Мн.: Беларусь, 2004. № 254, с. 233; Матэрыялы по археологии Беларусі. Сб. научных статей. Вып. 22. Минское замчище: материалы исследований северо-восточной части в 2009 году (участок 1, раскопы 1, 2). Мн., 2011. Фота 9, с. 68.
- ¹⁶ Кірычэнка В. Мінск. 1944—1952. № 255, с. 234; Матэрыялы по археологии Беларусі. Вып. 22. Ф. 10, с. 68.
- ¹⁷ Тарасенко В. Р. Древний Минск (по письменным источникам и данным археологических раскопок 1945—1951 гг.) // Матэрыялы по археологии БССР. Т. 1. Мн., 1957. С. 194—195.
- ¹⁸ Матэрыялы по археологии Беларусі. Вып. 22. С. 11.
- ¹⁹ Ciesielski, Tomasz. Grodno miejscem obrad komisji i trybunałów skarbowych. Przyczynek do dziejów skarbowości litewskiej pierwszej czwerci XVIII w. // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV—XX ст. Гародня, 2009. С. 140.
- ²⁰ Ciesielski T. Grodno miejscem obrad komisji i trybunałów skarbowych. С. 142.
- ²¹ Паўлоўская, Ганна. Апісанне гарадзенскіх соймакаў у хроніках бернардзінскага кляштара // Гарадзенскі палімпсест. 2009. С. 223—226;
- ²² Rachuba, Andrzej. Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569—1794 // Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV—XVIII стагоддзях: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск – Наваградак, 23–24 лістапада 2007 г.). Мінск: БП-С Плюс, 2008. С. 183, 187–188.